

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.29>

ЗАРОДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1988 – 1990 РОКИ)

Віталій Шевченко

магістр історії,

аспірант кафедри історії та культурології

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

(Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1291-4059

Анотація. Демократичний рух боровся із тоталітарним режимом КПРС. Демократичний рух був представлений у 1988 – 1990 роках низкою громадських організацій. У статті висвітлюється зародження демократичного руху в Харківській області. Без демократичного політичного режиму Україна не змогла би вибороти незалежність. Вивчення історії демократичного руху необхідне в процесі вивчення нинішньої політичної системи України. Під час написання статті ставилося завдання визначити причини виникнення демократичного руху, дізнатися особливості діяльності демократичного руху в Харківській області. В результаті дослідження встановлено важливу роль виборів народних депутатів СРСР у 1989 році для демократизації радянського суспільства. На основі даних статті є можливість проводити вивчення опозиційних громадських організацій, які діяли у 1988 – 1990 роках.

Ключові слова: політичний клуб «Листопад», комітет «Вибори-89», Українська Гельсінська спілка, Спілка української молоді, Конфедерація анархо-синдикалістів, товариство «Меморіал».

THE ORIGIN OF THE DEMOCRATIC MOVEMENT IN THE KHARKIV REGION (1988 – 1990)

Vitaliy Shevchenko

Master of History,

Postgraduate Student at the Department of History and Cultural Studies

O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1291-4059

Abstract. The democratic movement fought against the totalitarian regime of the CPSU. The democratic movement was established in 1988 – 1990 by a number of public organizations. The article covers the emergence of the democratic movement in the Kharkiv region. Without a democratic political regime, Ukraine would not be able to win independence. The study of the history of the democratic movement is necessary in the study of today's political system of Ukraine. When writing the article, the task was to determine the causes of the democratic movement, to learn the features of the democratic movement in the Kharkiv region. As a result of the study, the important role of the elections of people's deputies of the USSR in 1989 for the democratization of Soviet society was established. Based on the data of the article, it is possible to conduct a study of opposition NGOs that operated in 1988 – 1990.

Key words: political club «November», committee «Elections-89», Ukrainian Helsinki Union, Union of Ukrainian Youth, Confederation of Anarcho-Syndicalists, Society «Memorial».

POWSTANIE RUCHU DEMOKRATYCZNEGO W OBWODZIE CHARKOWSKIM (1988 – 1990)

Vitalii Shevchenko

magister historii,

aspirant Katedry Historii i Kulturoznawstwa

Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Gospodarki Miejskiej imienia A.N. Biekietowa

(Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-1291-4059

Adnotacja. Ruch demokratyczny walczył z totalitarnym reżimem KPZR. Ruch demokratyczny został reprezentowany w latach 1988-1990 przez szereg organizacji społecznych. Artykuł podkreśla powstanie ruchu demokratycznego w obwodzie charkowskim. Bez demokratycznego reżimu politycznego Ukraina nie byłaby w stanie uzyskać niepodległości. Badanie historii ruchu demokratycznego jest niezbędne przy badaniu dzisiejszego systemu politycznego Ukrainy. Pisząc artykuł, zadaniem było określenie przyczyn powstania ruchu demokratycznego, poznanie cech działalności ruchu demokratycznego w obwodzie charkowskim. W wyniku badań ustalono ważną rolę wyborów deputowanych ludowych ZSRR w roku 1989 w celu demokratyzacji społeczeństwa radzieckiego. Na podstawie danych artykułu istnieje możliwość przeprowadzenia badania opozycyjnych organizacji społecznych, działających w latach 1988-1990.

Słowa kluczowe: klub polityczny „Listopad”, komitet „Wybory-89”, Ukraiński Związek Helsiński, Związek Ukraińskiej Młodzieży, Konfederacja Anarchosyndykalistów, Stowarzyszenie „Memorial”.

Вступ. Мета написання роботи – вивчення зародження опозиційного до КПРС демократичного руху в Харківській області як частини демократичного руху в Україні.

У процесі написання статті основою джерельної бази стала періодична преса. У процесі дослідження політичного клубу «Листопад» («Ноябрь») та Конфедерації анархо-синдикалістів використовувалася газета «Набат», що випускалася КАС. Питання виборів народних депутатів СРСР у 1989 році висвітлено в тезах автора статті «Комітет «Вибори-89» та вибори народних депутатів СРСР». Важливу роль у написанні статті відіграли документи комітету «Вибори-89» та передвиборчі матеріали кандидатів (Програмні принципи та методи роботи громадського комітету «Вибори-89», Тимчасовий Статут комітету «Вибори-89», Листівка на підтримку Коротича «Ну от і фініш»). У процесі вивчення акцій демократичних організацій використовувався Електронний архів українського визвольного руху (avr.org.ua). Іншим джерелом була преса: «Інформаційний бюлетень Харківської філії УГС», «Вечірній Харків», «Набат», «На сполох», «Інформаційний бюлетень Харківського товариства «Меморіал», «Красное знамя», «Ленінська зміна», «Соціалістична Харківщина».

Основна частина. Завдання дослідження:

- вивчити діяльність опозиційних до КПРС демократичних груп у 1988–1990 роках;
- дослідити участь демократичних груп у виборах народних депутатів СРСР 1989 р.

Методи дослідження: історико-генетичний та періодизація. Історико-генетичний метод використовувався під час дослідження розвитку демократичних груп. Метод періодизації використаний у процесі вивчення впливу виборів народних депутатів СРСР у 1989 році на зародження демократичного руху.

Першою групою, що проводила масові опозиційні заходи, став «Листопад» («Ноябрь»). 7 листопада 1988 року студенти Харківського авіаційного інституту В. Радченко, А. Прокопенко, Я. Старунов вийшли на демонстрацію з плакатами «Вся влада багатопартійним Радам», «Геть закони, що обмежують свободу демонстрацій!», «Так прямим всенародним виборам президента СРСР». Студенти були із цими плакатами на майдані Дзержинського. 9 листопада учасниками опозиційного мітингу був створений політичний клуб «Листопад» («Ноябрь»). У той же день студенти зустрілися із секретарем партійної організації ХАІ А. Гребенниковим. У зустрічі також брали участь заступник секретаря партійного комітету, заступник секретаря комсомольської організації, завідувач кафедри історії КПРС. А. Гребенников звинуватив студентів у виході за межі соціалістичного плюралізму. У відповідь на це звинувачення член «Листопаду» («Ноября») В. Радченко надрукував статтю «Політклуб: шляхи становлення» у газеті ХАІ «За авіакадри» (Соловьев, Радченко, 1989).

Вибори народних депутатів СРСР проводилися 26 березня 1989 року. Ці вибори прискорили розвиток демократичного руху. До них демократичні групи не могли впливати на політичні процеси у СРСР. Після виборів, отримавши частину депутатських посад, опозиція зуміла ефективніше боротися із КПРС.

Згідно до змін Конституції СРСР від 1 грудня 1988 р. головним органом державної влади ставав 3-їз народних депутатів. Із 2250 народних депутатів СРСР 1500 обиралися за мажоритарною системою в одномандатних округах (750 – від територіальних округів та 750 – від національно територіальних округів).

У Харківській області знаходилися 9 територіальних виборчих округів: № 519 (Харківський-Ленінський), № 520 (Харківський-Дзержинський), № 521 (Харківський-Московський), № 522 (Харківський-Орджонікідзевський), № 523 (Харківський), № 524 (Богодухівський), № 525 (Ізюмський), № 526 (Куп'янський), № 527 (Лозівський). Також в області знаходилися 2 національно-територіальні виборчі округи: № 58 (Харківський міський), № 59 (Харківський сільський) (Шевченко, 2020).

За результатами березневого голосування кандидати від КПРС перемогли у Харківському-Московському територіальному окрузі № 521 (Д. Смирнов), Харківському територіальному окрузі № 523 (В. Кравець), Богодухівському територіальному окрузі № 524 (В. Мисниченко), Ізюмському територіальному окрузі № 525 (О. Самойлов), Куп'янському територіальному окрузі № 526 (О. Василець), Лозівському територіальному окрузі № 527 (О. Масельський), Харківському сільському національно-територіальному окрузі № 59 (С. Качаловський). У Харківському-Ленінському територіальному окрузі № 519 переміг безпартійний Л. Сухов.

Характерною ознакою виборів 26 березня була наявність у бюлетені кількох кандидатів, які були членами КПРС. Такий трюк давав змогу комуністам отримати якомога більше своїх народних депутатів СРСР.

Ще до проведення виборів у березні 1989 року опозиціонери утворили комітет «Вибори-89». Метою діяльності комітету було досягнення народовладдя, практичне втілення у життя положень Декларації прав людини, захист свободи слова, перехід економіки до вільного ринку та співіснування різних форм власності, подолання екологічної кризи. Методами діяльності комітету стали: регулярне інформування народу про основні політичні, економічні та соціальні події на мітингах, зборах, через ЗМІ та листівки; боротьба за прийняття демократичних законів; участь у роботі виборчих комісій; допомога в організації зборів для висунення кандидатів за місцем проживання та у трудових колективах; організація громадського контролю виборів; підтримка кандидатів у депутати, які підтримали Програмні принципи комітету; агітація проти кандидатів, які виступають проти Програмних принципів комітету; підтримка справедливих вимог громадських організацій та окремих громадян; співпраця з усіма громадськими та політичними організаціями, які підтримують Програмні принципи; організація, проведення та участь у демонстраціях, мітингах, зборі підписів під зверненнями громадян до органів влади (Общественный комитет «Выборы-89», 1989: 3).

Вищим органом «Виборів-89» були загальні збори членів, які збиралися не рідше одного разу на 6 місяців. Позачергові збори скликалися Координаційною радою або кимось із координаторів комітету. Також позачергові збори могли зібратися за бажанням 1/3 членів комітету. Загальні збори обирали Координаційну раду та 15 координаторів із членів Координаційної ради. Фінансовими питаннями комітету «Вибори-89»

займався скарбник, якого обирали загальні збори із координаторів. Кожен член комітету вносив 1 рубль у місяць. Координаційна рада збиралася між загальними зборами не рідше 1 разу на місяць (Общественный комитет «Выборы-89», 1989: 1).

Учасники комітету напередодні голосування 26 березня закликали голосувати проти усіх кандидатів-комуністів. Цим вони сподівалися зірвати вибори, бо вибори оголошувалися недійсними в разі непідтримки більшістю учасників голосування жодного кандидата. Такий результат мало голосування в територіальних виборчих округах № 520, № 522, національно-територіальному виборчому окрузі № 58.

Повторне голосування було призначене на 14 травня 1989 р. Кандидати в народні депутати реєструвалися знову. «Вибори-89» виставили кандидатами по територіальному округу № 520 Є. Євтушенка та національно-територіальному округу № 58 В. Коротича.

Комітет «Вибори-89» провів напередодні перевиборів перемовини з іншими опозиційними кандидатами. Вдалося досягти домовленості з Ю. Гайсинським та В. Щербинюю, які зняли свої кандидатури на користь В. Коротича (Общественный комитет «Выборы-89», 1989: 2).

В організації передвиборчої компанії Є. Євтушенка взяв участь В. Мещеряков, який був у той час одним із діячів у Харківському відділенні «Меморіалу». Хоча В. Мещеряков був членом КПРС, він став довіреною особою кандидата. Після перемоги Є. Євтушенка В. Мещеряков став помічником-секретарем народного депутата, організував роботу його громадської приймальні.

За результатами голосування 14 травня кандидати від «Виборів-89» перемогли у Харківському-Дзержинському територіальному окрузі № 520 (Є. Євтушенко) та Харківському міському національно-територіальному окрузі № 58 (В. Коротич). У Харківському-Орджонікідзевському територіальному окрузі № 522 переміг кандидат від КПРС М. Тернюк.

У 1989 році утворилася Українська Гельсінська спілка та Спілка української молоді. Ці організації діяли і в Харківській області. Члени цих організацій часто проводили демонстрації.

10 червня 1989 року С. Сапеляк, який був членом УГС та СУМ, провів із метою популяризації українського національної символіки та історії збори у сквері біля Харківського історичного музею. В організації акції йому допомагали С. Шкумат та О. Геращенко. Акція почалася о 16:00. Учасники акції прикріпили до спинки лави синьо-жовтий прапор. У заході узяли участь 12 чоловік. У 5 учасників акції були значки із тризубом. Наприкінці акції учасники вирішили збиратися кожну суботу о 16:00 у сквері (Управление по Харьковской области Комитета государственной безопасности УССР, 1989). 1 липня члени Харківської філії УГС та Харківського осередку Спілки молоді України о 16:00 зібралися біля пам'ятника Т. Шевченку. Учасники мітингу мали синьо-жовтий прапор та хотіли покласти квіти біля пам'ятника (За національну символіку, 1989). Коли було розгорнуто прапор, підійшли три міліціонери з питанням, що тут відбувається. Вони висунули вимогу до учасників піти від пам'ятника після покладання квітів. Потім чоловіки в цивільному одязі напали на мітингарів. Вони хотіли відібрати синьо-жовтий прапор. При цьому вони штовхнули на бруківку О. Геращенко. Міліціонери затримали С. Сапеляка та А. Черемського, забрали прапор. УГС звернулася до обласних управлінь КДБ та МВС, було встановлено, що затримані перебувають у Дзержинському районному відділі міліції. Член УГС В. Бондар провів перемовини з керівником РВВС підполковником Г. Киричуком. Міліціонер повідомив, що С. Сапеляк та А. Черемський звинувачуються у непідкоренні представникам владних органів. Суд над ними призначили на 3 липня. Члени УГС (В. Бондар, І. Бовцайло, О. Геращенко, Г. Шишацький, С. Шкумат) почали голодування з вимогою звільнити активістів УГС. 7 липня члени УГС почали проводити в саду імені Шевченка збір підписів із вимогою дозволити використовувати синьо-жовтий прапор та надати українській мові статус державної. 14 липня промову виголосив С. Сапеляк (Сапеляк, 1989). Промова містила заклик до отримання Україною незалежності. 15 липня відбулося одноденне голодування на підтримку вимог УГС. В акції узяли участь 97 людей. Серед голодуючих були С. Сапеляк, В. Бондар, А. Черемський, Г. Алтунян, О. Геращенко, Г. Шишацький, С. Шкумат. 17 липня УГС провела акція на захист прокурора Московського району міста Харкова Ю. Гайсинського. Учасники вимагали повернути Ю. Гайсинського на посаду районного прокурора. С. Сапеляк виголосив промову на підтримку Ю. Гайсинського. Причиною переслідування Ю. Гайсинського стало його балатування в народні депутати СРСР.

7 липня 1989 р. відбувся перший робітничий страйк на заводі «Поршень». У цей день робітники ливарного цеху подали список вимог до адміністрації заводу: збільшити розцінки за роботу; доплатити кожному 200 рублів за червень 1989 р., збільшити заробітну плату на 200 карбованців; адміністрація разом із робітниками мала вивчити причини браку ливарних виробів; обладнати кімнату відпочинку та прийому їжі. Вимоги підписали 44 робітника. Страйк тривав півтори зміни. Робітники домоглися поступок від адміністрації заводу: премія за липень 1989 р. зростає із 35% до 40% заробітної плати, завод надає безплатне харчування у буфеті. Ще одним наслідком страйку стало переведення цеху з лиття чавуну на лиття алюмінію. Адміністрація заводу повідомила про страйк Харківський міський комітет КПУ. Страйк був організований без профспілки. Керував страйком та був одним із підписантів списку вимог С. Шалигін – бригадир формувальників, заступник секретаря бюро КПУ на заводі «Поршень» (Матвієнко, 1989).

30 липня 1989 року Конфедерація анархо-синдикалістів провела мітинг у Харкові. Метою заходу було донесення ідеології КАС до народу. Місцем проведення заходу був сад імені Т. Шевченка (Соловьев, 1989).

6 серпня 1989 року Екофорум провів біля каскаду фонтанів свою акцію. У заході узяли участь члени Народного руху України за перебудову С. Сапеляк, О. Геращенко, А. Черемський, Г. Шишацький. Їх звинуватили у зриві мітингу, зневазі до архієпископа Іринія, проголошенні українських націоналістичних гасел,

невиконанні наказів міліції. 10 серпня над рухівцями відбувся процес у Дзержинському районному суді міста Харкова. На захист підсудних виступили організатори мітингу: голова облради профспілок В. Чуб, голова Харківської обласної організації «Червоного хреста» С. Горбунов, заступник голови Харківського фонду миру В. Семенов. Суддя Лук'янов направив справи Сапеляка та Геращенко на дослідження, Шишацький був виправданий, Черемський був оштрафований на 40 рублів за використання синьо-жовтого прапора. Після суду міліція затримала усіх чотирьох мітингарів. У Дзержинський районний відділ міліції для підтримки затриманих прийшли О. Різниченко, Ю. Гречаниченко, І. Захарова. Із відділу їх намагався виштовхнути молодший лейтенант Бордзов. Різниченко з метою самозахисту дала ляпас по обличчю Бордзову. КДБ порушив кримінальну справу проти О. Різниченко. У справі захисту А. Черемського та О. Різниченко від політичних переслідування, окрім НРУ, взяло участь товариство «Меморіал», був проведений протест біля будинку Управління КДБ у Харківській області. М. Старунов, який брав участь у протесті, зазнав судового переслідування. 2 жовтня 1989 року суддя Київського районного суду в місті Харків О. Донець присудив М. Старунова до штрафу в розмірі 1000 рублів (Повідомлення, 1989).

23 серпня 1989 року товариство «Меморіал» провело зустріч у парку імені Т. Шевченка біля каскаду фонтанів. На зустрічі обговорювали 50-річчя підписання радянсько-німецької угоди про ненапад та таємного протоколу до неї. «Меморіал» засудив на зустрічі агресивну зовнішню політику СРСР та підтримав право народів на самовизначення (Харьковское общество «Меморіал», 1989).

14 жовтня 1989 року товариство «Спадщина» провело акцію присвячену 300-літтю Покровського собору Харкова. До заходу приєдналися Український фонд культури, Народний рух України за перебудову. Учасники акції уранці зібралися на подвір'ї історичного музею. Потім вони прибрали поблизу територію поблизу собору, встановили сцену та стенд про діяльність «Спадщини». Перед учасниками заходу виступила від товариства «Спадщина» В. Овод. В. Смоленський створив малюнки та креслення собору, що були розміщені на стенді. Також він розповів у своєму виступі про історію Покровського собору. Із пропозицією повернути собор церкві виступив голова Харківського осередку Товариства української мови імені Т. Шевченка О. Юрченко. Також мали слово В. Мартинюк від товариства «Славутич», священники Харківської єпархії та Української Гельсінської спілки. Богослужіння не було проведено, бо Покровський собор офіційно не був діючим храмом. Учасники акції провели концерт, в якому взяли участь ансамбль «Слобожани», кобзарі та бандуристи В. і М. Литвини, М. Будник, хор товариства «Спадщина» (Проненко, 1989).

22 жовтня 1989 р. Харківська регіональна організація НРУ провела в саду імені Т. Шевченка міста Харкова мітинг під гаслом «Рух, перебудова, вибори». В акції також взяли участь товариство «Меморіал», УГС. Захід відбувся із 12:00 до 14:00. До саду прийшло 250 людей. На мітингу виступали співголова правління Харківської крайової організації НРУ Г. Алтунян, голова клубу «Вибір» В. Щербина, письменник Р. Полонський, голова Екофоруму О. Ведмедева, члени правління регіональної організації НРУ В. Перевозний, С. Владіміров, А. Здоровий, члени СУМ А. Черемський, О. Геращенко, І. Костів, В. Семиволос, від УГС був В. Пасічник. Учасники акції вимагали від Верховної Ради УРСР врахувати у Законі УРСР «Про вибори народних депутатів УРСР» вимоги НРУ. Також В. Семиволос зачитав Тимчасову програму Незалежного робітничого союзу, що мав стати альтернативною профспілкою. Також він запропонував провести Всесоюзний з'їзд робітничих союзів (Мітинг Руху, 1989).

4 листопада 1989 року Харківська регіональна організація НРУ провела мітинг пам'яті жертв голодомору в Молодіжному парку міста Харкова. До рухівців приєдналися група «Квітень» («Апрель»), УГС, Спілка української молоді, товариства «Спадщина» та «Меморіал». Мітинг відкрив член Ради Колегій НРУ М. Старунов. Також виступили Р. Полонський, С. Сапеляк, О. Марченко, Г. Алтунян, А. Здоровий. Учасники мітингу вимагали суду над Л. Кагановичем. Був встановлений хрест на пам'ять про загиблих від голодомору. Священик І. Тронь освятив хрест, синьо-жовтий та малиновий із хрестом прапори, відслужив панахиду (Черемський, 1989).

7 листопада 1989 року НРУ провів у Харкові альтернативну демонстрацію. Участь в акції провели також учасники товариств «Меморіал», «Спадщина», «Квітень» («Апрель»). Демонстранти несли плакати «Геть корупцію та беззаконня!», «Суверенітет республік — шлях до оновлення СРСР», «Повага до прав людини!», «Пропонуємо Жовтневий переворот вважати недійсним!», «Жовтневий переворот – трагічна помилка, що викликала загибель мільйонів!», «Досить гвалтувати Україну!», «Пролетарі усіх країн, пробачте». Частина учасників акції несла синьо-жовті прапори (Куделко, Семенов, Тростановський, Епштейн, 1989).

5 січня 1990 року під час пленуму під будівлею обкому стояли мітингарі із плакатами «Ні – апаратній демократії!» та «Бюро обкому – у відставку!». У мітингу брали участь люди з різними політичними поглядами. 6 січня 1990 року у Харкові в парку імені М. Горького відбувся партійний мітинг, що був організований Харківським міським партійним клубом. Участь взяли 1500 осіб. Мітингарі тримали плакат «Оновлено суспільству – оновлену партію!». На мітингу виступили Ю. Титов, В. Гриньов, С. Кушнар'єв, В. Московка. Вони критикували пленум, стверджуючи, що вибрати обласне партійне керівництво мала обласна партійна конференція. Також на мітингу лунали пропозиції віддати дачі у Помірках, що були партійною власністю, під дитячий протитуберкульозний санаторій, скоротити вдвічі парк автомашин обкому. Учасники мітингу прийняли Звернення до всіх комуністів Харківської обласної партійної організації (Мурзіна, 1990).

10 лютого 1990 року Харківський партійний клуб зібрав мітинг біля кінотеатру «Парк». Відкрив мітинг ведучий О. Карпов. Ведучий зобов'язаний був встановлювати послідовність та тривалість виступів. Співголова Координаційної ради Харківського партійного клубу Л. Білостоцький присвятив свій виступ питанню

виборів Верховної ради УРСР та місцевих рад. Секретар партійного комітету Харківського тракторного заводу П. Тодоров, який був запрошений на пленум ЦК КПРС, розповів про хід пленуму. Він закликав до оновлення КПРС, її демократизації, збільшити повноваження первинних партійних організацій, які мають вибирати делегатів на з'їзд. Ю. Титов підтримав перехід до багатопартійності. Тоді КПРС буде вимушена конкурувати на демократичних виборах. На думку Ю. Титова, КПРС має перейти до ідеології соціал-демократії для гуманізації та демократизації соціалізму. Вибори делегатів на партійні з'їзди мають стати прямими та альтернативними. І. Валєня запропонував спростити партійну організацію: первинні організації, обласні комітети, ЦК комуністичних партій республік. КПРС має стати союзом республіканських комуністичних партій. Також він запропонував створити для прискорення перебудови рух Громадянська згода. І. Валєня вважав за необхідне провести позачергову об'єднану обласну та міську партійну конференцію. Член Координаційної ради Харківського партійного клубу, завідуючий Будинком політичної освіти Харківського обласного комітету КПУ О. Сурін запропонував надати делегатам партійних з'їздів широкі права та обов'язків до скликання наступного з'їзду. Обласна партійна конференція, на його думку, мала транслюватися телебаченням. В. Мещеряков виступив за проведення позачергової обласної партійної конференції, що мала вибрати делегатів на з'їзд КПРС, перехід КПРС до соціал-демократичної ідеології. В. Гриньов та Ф. Цуварєв запропонували членам ЦК КПРС достроково скласти свої повноваження. Завідуючий організаційним відділом Харківського міського комітету КПУ Є. Кушнарєв запропонував створити в районах Харкова організаційні комітети із підготовки проведення районних партійних конференцій. У ці організаційні комітети мали увійти представники партійних клубів. Перший секретар Харківського обласного комітету КПУ А. М'ялиця заявив, що передасть до ЦК КПРС пропозиції щодо порядку обрання делегатів на з'їзд. Мітинг прийняв Резолюцію. Основними положеннями Резолюції стали: провести прямі вибори делегатів у партійних організаціях на з'їзди; провести міську та обласну партійні конференції, їхніх делегатів обрати прямими виборами у первинних партійних організаціях; для проведення ХХVIII з'їзду КПРС утворити організаційний комітет, утворити подібні комітети для проведення місцевих партійних конференцій; виставити на розгляд ХХVIII КПРС з'їзду проекти Статуту від ЦК та Демократичної платформи; засудити рішення Харківського міського комітету КПУ про небажаність участі в мітингу комуністів; закликати народних депутатів СРСР Мисниченка та Качаловського відмовитися від мандатів; підтримати перехід до багатопартійності (Георгієв, 1990).

Зародженню демократичного руху в Харківській області сприяли такі чинники:

- Харків – велике місто за кількістю населення, тому серед великої кількості людей легше знайти політичних прихильників;
- Харків – освітній та науковий центр, серед студентів та викладачів ВНЗ поширювалися опозиційні настрої;
- Харків мав велику кількість науково-дослідних, проектно-конструкторських інститутів та конструкторських бюро, їхні співробітники хотіли захищати свої трудові права, тому частина їх підтримувала демократичний рух;
- Харків – промисловий центр, а робітники теж хотіли поліпшення свого життя;
- Харків не був столицею УРСР, у Києві, що був столицею України, держава більше слідкувала за опозиційними настроями, тому опозиційною діяльністю легше було займатися у Харкові.

Висновки. Діяльність демократичного руху в Харківській області сприяла демократизації усєї України. Демократичний рух утворив низку організацій, які проявили себе в масових демонстраціях. Важливе значення для демократичного руху мали вибори народних депутатів СРСР у 1989 р.

Список використаних джерел:

1. Георгієв К. Демократичному суспільству – оновлену партію. *Соціалістична Харківщина*. 1990. № 30. С. 1.
2. За національну символіку. *Інформаційний бюлетень Харківської філії УГС*. 1989, липень, частина 1. С. 3–4.
3. Куделко С., Семенов В., Тростановский Ж., Эпштейн А. О некоторых лозунгах и здравом смысле. *Красное знамя*. 1989. № 231. С. 4.
4. Матвієнко П. Півтори зміни. *Вечірній Харків*. 1989. № 162. С. 1.
5. Мітинг Руху. *На сполох*. 1989. № 1. С. 2.
6. Мурзіна О. Перебудовуємося? *Ленінська зміна*. 1990. № 4. С. 1.
7. Общественный комитет «Выборы-89». (1989). Временный устав комитета «Выборы-89». Харьков : Общественный комитет «Выборы-89».
8. Общественный комитет «Выборы-89». (1989). Листовка в поддержку Коротича: Вот и финиш. Харьков : Общественный комитет «Выборы-89».
9. Общественный комитет «Выборы-89». (1989). Программные принципы и методы работы общественного комитета «Выборы-89». Харьков : Общественный комитет «Выборы-89».
10. Повідомлення. *На сполох*. 1989. № 5. С. 2.
11. Проненко В. Коли дорога веде до храму? *Вечірній Харків*. 1989. № 239. С. 1.
12. Сапельяк С. Промова на мітингу 14 липня 1989 р. *Інформаційний бюлетень Харківської філії УГС*. 1989, липень, частина 2. С. 2–4.
13. Соловьєв В. Площадь – милиции? *Набат*. 1989. № 1. С. 2.
14. Соловьєв Е., Радченко В. Ноябрь. *Набат*. 1989. № 1. С. 7–8.
15. Управление по Харьковской области Комитета государственной безопасности УССР. О сборище под националистическим флагом. 1989. URL: <http://avr.org.ua>

16. Харьковское общество «Мемориал». *Информационный бюллетень № 13 Харьковского общества «Мемориал»*. Харьков : Харьковское общество «Мемориал». 1989.
17. Черемський П. Вшанування жертв геноциду. *На сполох*. 1989. № 6. С. 1–2.
18. Шевченко В.М. Комітет «Вибори-89» та вибори народних депутатів СРСР. *Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 25–26 вересня 2020 р. Львів : Львівська фундація суспільних наук, 2020.

References:

1. Heorhiev K. Demokratichnomu suspilstvu – onovlenu partiiu [Democratic society – a renewed party]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 1990, № 30. S. 1 [in Ukrainian].
2. Za natsionalnu symvoliku [For national symbols]. *Informatsiyni biuleten Kharkivskoi filii UHS*, 1989, lypen, chastyna 1. S. 3–4 [in Ukrainian].
3. Kudelko S., Semenov V., Trostanovskii Z., Epshtein A. O nekotorykh lozungakh i zdravom smysle [About some slogans and common sense]. *Krasnoe znamia*, 1989, № 231. S. 4 [in Russian].
4. Matviienko P. Pivtory zminy [One and a half changes]. *Vechirni Kharkiv*, 1989, № 162. S. 1 [in Ukrainian].
5. Mitynh Rukhu [Rally Rukh]. *Na spolkh*, 1989, № 1. S. 2 [in Ukrainian].
6. Murzina O. Perebudovuiemosia? [Are we rebuilding?] *Leninska zmina*, 1990, № 4. S. 1 [in Ukrainian].
7. Obshchestvennyi komitet «Vybory-89». (1989). *Vremennyi ustav komiteta «Vybory-89»* [Provisional charter of the «Elections-89» committee]. Kharkov: Obshchestvennyi komitet «Vybory-89» [in Russian].
8. Obshchestvennyi komitet «Vybory-89». (1989). *Listovka v podderzhku Koroticha: Tot i finish* [Leaflet in support of Korotich: Here is the finish]. Kharkov: Obshchestvennyi komitet «Vybory-89» [in Russian].
9. Obshchestvennyi komitet «Vybory-89». (1989). *Programmnye printsiipy i metody raboty obshchestvennogo komiteta «Vybory-89»* [Program principles and methods of work of the public committee «Elections-89»]. Kharkov: Obshchestvennyi komitet «Vybory-89» [in Russian].
10. Povidomlennia [Notification]. *Na spolkh*, 1989, № 5. S. 2 [in Ukrainian].
11. Pronenko V. Koly doroha vede do khramu? [When does the road lead to the temple?] *Vechirni Kharkiv*, 1989, № 239. S. 1 [in Ukrainian].
12. Sapeliak S. Promova na mitynhu 14 lypnia 1989 r. [Speech at the rally on July 14, 1989]. *Informatsiyni biuleten Kharkivskoi filii UHS*, 1989, lypen, chastyna 2. S. 2–4 [in Ukrainian].
13. Solovev V. Ploshchad – militsii? [Has the police the area?] *Nabat*, 1989, № 1. S. 2 [in Russian].
14. Solovev E., Radchenko V. Noiabr [November]. *Nabat*, 1989, № 1. S. 7–8.
15. Upravlenie po Kharkovskoi oblasti Komiteta gosudarstvennoi bezopasnosti USSR. (1989). *O sborishche pod natsionalisticheskim flagom* [About a gathering under the nationalist flag]. URL: <http://avr.org.ua>
16. Kharkovskoe obshchestvo «Memorial». (1989). *Informatsionnyi biuleten № 13 Kharkovskogo obshchestva «Memorial»* [Information bulletin № 13 of the Kharkov Society «Memorial»]. Kharkov: Kharkovskoe obshchestvo «Memorial».
17. Cheremskiy P. Vshanuvannia zhertv henotsydu [Honoring the victims of genocide]. *Na spolkh*, 1989, № 6. S. 1–2.
18. Shevchenko V.M. (2020). *Komitet «Vybory-89» ta vybory narodnykh deputativ SRSR, Suchasni tendentsii v istorii, sotsiologii, politologii ta filosofii* : materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (25–26 veresnia 2020 r.) [Committee «Elections-89» and elections of people’s deputies of the USSR, Current trends in history, sociology, political science and philosophy, materials of the International scientific-practical conference (September 25-26, 2020)]. Lviv: Lvivska fundatsiia suspilnykh nauk.